
Rechtsveranderingen in Minangkabau *

F. von Benda-Beckmann
K. von Benda-Beckmann

1. Inleiding

Onder de historische studies over sociale, politieke, economische en kulturele veranderingen in Indonesië neemt het recht een uiterst bescheiden plaats in. Beschrijvingen en analyses van veranderingen in het recht bevatten wat nationaal recht betreft voornamelijk formeel juridische beschouwingen over wetgeving en rechtspraak.¹ In dergelijke studies wordt soms nog wel aangegeven of dat recht bij lokaal (*adat*) recht aansluit of niet, maar niet welke veranderingen het lokale recht zelf heeft ondergaan. Verhandelingen over veranderingen in lokaal recht zijn schaars en oppervlakkig. Zij beperken zich in het algemeen tot rechtsregels die rechtsprekende instanties hebben toegepast. Eén belangrijke reden voor deze stand van zaken is dat tijdens de afgelopen 40 jaar nauwelijks systematisch onderzoek naar lokaal recht is verricht. Een andere reden is dat de interpretatie van het recht en vaststellingen van veranderd recht steeds meer het domein van juristen, academici en politici is geworden, en niet het onderwerp van een sociaalwetenschappelijke historische analyse.

In dit opstel* willen wij met een analyse van rechtsveranderingen in Minangkabau, West-Sumatra, een bijdrage leveren aan de rechtsantropologisch-historische studie van lokaal recht in Indonesië. Wij zullen in hoofdzaak het recht met betrekking tot goederen, met name land, en de hiermee samenhangende besluitvormingsprocessen behandelen. Onze historische analyse omvat de redelijk goed gedokumenteerde periode van de afgelopen 160 jaar.

Het begin van deze periode valt min of meer samen met het tijdstip, waarop de Padangse Bovenlanden, de kern van de 'Minangkabause Wereld', onder het Nederlandse koloniale bewind werden gebracht. De Nederlanders hadden sinds het midden van de 17e eeuw tot 1795 de belangrijkste kustplaatsen aan de Westkust van Sumatra beheerst. In 1821, kort na het Engelse interregnum (1795-1819), trokken zij het binnenland in om in de daar woedende burgeroorlog in te grijpen. De Padri, orthodoxe Islamiëten, probeerden het bestaande

* Wij danken de andere auteurs van dit nummer voor hun commentaar op een eerste versie van dit artikel.

sociale bestel door een theokratisch bewind te vervangen.² Op verzoek van de anti-islamitische groeperingen snelden de Nederlanders te hulp en maakten van de oorlogschao dankbaar gebruik om hun positie in West-Sumatra definitief te vestigen en uit te breiden.

Het Minangkabause recht in die tijd was hoofdzakelijk deel van de *adat* Minangkabau.³ De *adat* Minangkabau kende geen eigen concept voor recht; het begrip *adat* omvatte recht, moraal, (gedrags)gewoontes. Kernstuk hiervan was de *adat pusako* (de *adat* van het erfgoed) of de *adat kamanakan* (de *adat* van de zusterskinderen). Met deze verzamelbegrippen werden in Minangkabau alle regels, principes en instituties bedoeld, waarin het beginsel van matrilineaire afstamming werd uitgedrukt, en die de kern van de sociale, politieke en economische organisatie binnen de *nagari*, de in die tijd vrijwel autonome dorpsrepubliekjes, vormden.

Regels en beginselen van de *adat pusako* beheersen ook nu nog de vermogensrelaties van de Minangkabause dorpsbewoners. Dat geldt op lokaal niveau zowel voor het gewone leven als voor processen van geschilsbeslechting; het geldt ook in de rechtswetenschappelijke literatuur en in de Indonesische overheidsrechtbanken, waar het onder de naam *adat* of *adatrecht* op ruim 80% van alle civiele geschillen wordt toegepast.⁴

Sinds 160 jaar geleden hebben zich belangrijke veranderingen in het Minangkabause recht voorgedaan. Een analyse van deze veranderingen is zeer complex, omdat de meeste beschrijvingen van het Minangkabause *adatrecht* zijn beïnvloed door kontinentaal-europese opvattingen over recht, hoe vaag of professioneel juridisch die ook mogen zijn. Dat wil niet zeggen, dat men geen oog heeft voor het feit, dat lokaal recht inhoudelijk afwijkt van westers recht. Men gaat echter uit van de formele en structurele kenmerken van westers recht, die het produkt zijn van een maatschappij wier politieke organisatievorm de staat is en die gekenmerkt is door een hoge mate van arbeidsverdeling en een door de kapitalistische produktiewijze gedomineerd economisch systeem. Hieruit vloeien bepaalde opvattingen over de externe differentiatie van recht ten opzichte van andere deelgebieden van de maatschappelijke organisatie voort (politiek, economie, religie etc.) en over de interne differentiatie in het recht (bijv. publiekrecht en privaatrecht; strafrecht en civielrecht; zaken-, personen-, verbintenissenrecht etc.). Bij de interne differentiatie spelen twee onderscheidingen een bijzonder grote rol, namelijk die tussen inhoudelijk of procedureel recht en tussen objectief recht en subjektieve rechten. Dat wil zeggen dat abstracte regels en principes duidelijk worden onderscheiden van hun realisatie in konkrete interactieprocessen. Het aktie-element in het recht en in rechten is in deze opvatting geen integraal bestanddeel van een regel, maar staat daarvan los. Het wordt als zelfstandig ondersteunend instrument beschouwd, waarmee in geval van konflikt het recht geldend kan worden gemaakt.

Wij zullen laten zien in welke mate de Minangkabause *adat* in de literatuur door Nederlands juridisch denken getransformeerd is tot een ander soort *adat*-recht dan hetgeen op dorpsniveau wordt gehandhaafd. Het *adat*recht dat door de koloniale en thans nationale rechtbanken wordt toegepast heeft een dergelijke transformatie ondergaan. De rechtbanken zijn door hun organisatie, procesrecht en werkwijze zelf het produkt van westers recht. Reeds 40 jaar geleden heeft Korn er met nadruk op gewezen hoe slecht het met de kennis van het Minangkabause *adat*recht gesteld was en hoe met name de transformatie van de *adat* Minangkabau door rechtbanken en literatuur – in Korn's woorden: de regels los maken van de *adat*, het recht lichten uit zijn sfeer – tot vertekening en verkeerde interpretaties van recht en rechtsveranderingen heeft geleid (1941: 301 ev., 315).

Bij de beschrijving en analyse van het Minangkabause recht over vermogensrelaties, vererving en de daarmee samenhangende besluitvormingsprocessen hebben wij daarom niet met één recht, 'het Minangkabause *adat*recht', te maken. Wij moeten, voorzover de beschikbare gegevens dat toelaten, onderscheiden tussen het recht dat op dorpsniveau wordt gebruikt, het recht dat gehandhaafd wordt door de rechtbanken en het recht zoals het beschreven wordt in de literatuur. Zoals wij zullen zien, zijn in elk dezer sferen veranderingen opgetreden. Sommige daarvan lopen parallel, terwijl andere steeds grotere verschillen tussen de soorten recht hebben teweeg gebracht.

De vertekening van de Minangkabause *adat* door Nederlands juridisch denken beperkt zich echter niet tot de analyse van *rechtsveranderingen*. Hij heeft ook sociaalwetenschappelijke interpretaties van meer omvattende sociaal-ekonomische veranderingen sterk beïnvloed, waarin *rechtsveranderingen*, in het bijzonder de beschikkingsbevoegdheid over en de vererving van goederen een centrale plaats hebben ingenomen.

Auteurs zoals Schrieke, Maretin, Kahn, Scholz wekken de indruk, dat het Minangkabause matrilineaire systeem om twee redenen fundamenteel zou zijn gewijzigd of op het punt stond te verdwijnen.

In de eerste plaats doordat persoonlijk verworven goederen van een man niet meer, zoals vroeger, aan zijn matrilineaire verwanten vererven, maar aan zijn kinderen. In de tweede plaats wordt er telkens gewezen op de verschuiving van kommunale naar individuele rechten op grond. Maar ondanks de voorspellingen van Schrieke (1955 (1928)) en Maretin (1961) blijkt uit ons eigen onderzoek⁵ en uit verscheidene andere onderzoeken die gedurende de afgelopen 15 jaar zijn uitgevoerd,⁶ dat het Minangkabause matrilineaire systeem nog geenszins is verdwenen. Zoals zal blijken zijn de veranderingen bij nader inzien niet zo spektakulair als men op het eerste gezicht zou kunnen vermoeden.

2. Minangkabaus recht in de 19e eeuw

I

De 'Minangkabause Wereld' bestond in die tijd uit min of meer autonome dorpsrepubliekjes, *nagari*, waarvan er een aantal in zeer los gestructureerde federaties met elkaar verbonden waren. De bewoners waren in de eerste plaats boeren, die natte en droge rijstbouw bedreven, en groenten voor eigen consumptie en lokale handel verbouwden. Verder verbouwden zij allerlei handelsgewassen, waaronder koffie, peper en indigo. Zowel de lokale als interlokale handel was sterk ontwikkeld (Dobbin 1977). Sommige dorpen waren gespecialiseerd in weven, ijzer-, goud- en zilversmeden, stoffen verven, vlechtwerk en houtsnijwerk. Elke *nagari* bestond uit minstens vier matrilineaire clan-gedeeltes, *suku*, die oorspronkelijk vermoedelijk deel waren van over heel Minangkabau verspreide matri-clans. Aan het begin van de 19e eeuw waren zij dat al niet meer en waren er hoogstens nog traceerbare relaties tussen clan-gedeeltes van enkele *nagari*. De clan-gedeeltes waren opgebouwd uit verscheidene matrilineages, *buah paruik*, onder leiding van een hoofd, de *panghulu*.⁷ In principe waren de clan-gedeeltes exogaam,⁸ terwijl dorpsendogamie verplicht was. Een vrouw bleef na haar huwelijk in het huis van haar lineage wonen. Echtgenoten waren alleen 's nachts bij hun vrouwen. Overdag werkten zij hetzij op het land van hun eigen lineage of als handelaar elders. Lidmaatschap van een lineage of clan-gedeelte verkreeg men primair door geboorte en het ideaal was dan ook dat een lineage door de gezamenlijke afstammelingen van één voormoeder werd gevormd. Door incorporatie van vreemdelingen en voormalige slaven waren de meeste lineages echter niet meer zuiver matrilineaire afstammingsgroepen (zie F. von Benda-Beckmann 1979a: 61 ev.).

De *nagari* werd bestuurd door de *adatraad*, bestaande uit alle hoofden samen of alleen de hoofden van de clan-gedeeltes.⁹ Het grondgebied viel uiteen in twee categorieën van land:

1. het kerngebied, de woon- en landbouwgronden; dit was verdeeld onder de lineages en vormde het materiële gedeelte van hun *pusako*, hun materieel en immaterieel erfgoed;
2. het onverdeeld land, *ulayat*, dat door de hoofden werd beheerd als vertegenwoordigers van hun lineage of clan-gedeelte, dan wel als vertegenwoordiger van de *nagari*.¹⁰

II

Daar lidmaatschap van een lineage voorwaarde was voor *nagari*-lidmaatschap, woonplaats, toegang tot de voornaamste produktiemiddelen, samenwerking en feestvieren kan men zeggen, dat de lineage de primaire sociale eenheid was. In

zijn externe relaties manifesteerde hij zich vooral als eenheid. Hij was direkt of indirekt vertegenwoordigd in de *adatraad* door zijn hoofd. Deze eenheid manifesteerde zich ook in de vermogensrelaties van de lineage. Alle erfgoederen van de lineage-leden werden aangeduid met '*pusako* van (lineage)hoofd X',¹¹ bij wie ook de vertegenwoordiging van hun groep bij grondtransakties berustte. Een lineage kon buitenstaanders rechten verlenen op zijn onverdeelde grond. Dat gebeurde door het hoofd met instemming van alle volwaardige leden. Transakties met niet-groepsleden met betrekking tot het erfgoed konden ook alleen met toestemming van alle volwaardige leden plaatsvinden. De lineage was gezamenlijk aansprakelijk voor onheil dat iemand op zijn grondgebied overkwam (Kroon 1921: 279 ev.).

Binnen de lineage trad een sterke differentiatie op ten aanzien van de rechten die de leden ervan konden uitoefenen op het erfgoed:

1. Het gemeenschappelijk hebben van erfgoed, dat met een possessief pronomen of de titel van het hoofd werd uitgedrukt, was de basis voor de gebruiks- en exploitatierechten op die goederen. Aan segmenten van gelijke genealogische diepte werd het exploitatierecht, *ganggam bauntuek*, op delen van het erfgoed toebedeeld.

De behoefte van de segmenten, bijvoorbeeld op grond van hun ledental en de economische situatie van de leden en hun echtgenoten, vormde daarvoor één der belangrijkste verdeelsleutels. Het segment besliste onderling hoe het land in feite werd gebruikt en was in zekere zin de kleinste economische eenheid. Een lineage kon echter ook bij of kort na het huwelijk van een lid een gebruiksrecht op een stuk grond ten behoeve van zijn of haar gezin geven (*pambaoan* of *dapatan* goederen). Dat duidt erop dat in de 19e eeuw vrouw, man en kinderen tot op zekere hoogte een zelfstandig huishouden vormden. Deze gebruiksrechten eindigden meestal met de dood van de verkrijg(st)er (vgl. F. von Benda-Beckmann 1979a: 156 ev.).

Het exploitatierecht bleef in het segment totdat de lineage besloot tot herverdeling over te gaan als de verhoudingen en behoeftes anders waren komen te liggen. In zoverre had de toebedeling altijd een tijdelijk karakter. Pogingen om tot herverdeling te komen schijnen echter heel vaak tot ruzies en uiteindelijk meestal tot een splitsing van de lineage geleid te hebben, waarna er twee lineages met elk eigen erfgoed en een eigen hoofd ontstonden. Slechts in gevallen van lineage splitsing mocht erfgoed definitief gedeeld worden.

2. Alleen die leden konden een exploitatie- of gebruiksrecht op erfgoed krijgen die direkt afstamden van degenen die het betreffende goed oorspronkelijk had ingebracht. In principe konden dat alle leden van de lineage zijn. Maar in de loop der tijd werd het erfgoed uitgebreid door vererving van goederen die één der leden persoonlijk had verworven of als tijdelijke gift had gekregen van de lineage van de vader. Op deze manier ontstonden er segmenten, waarbinnen de

toebedelingsmechanismen dezelfde waren als voor de lineage als geheel. Het segment had daardoor een deel van het erfgoed voor zichzelf, maar het grootste deel van het erfgoed behoorde aan alle leden van de lineage (zie Willinck 1909: 776 ev.; Sarolea 1920).

3. In een gestratificeerde lineage kwam daar nog bij dat de leden van een lagere rang, vreemdelingen en voormalige slaven, niet dezelfde rechten hadden als de volwaardige leden. Zij kregen alleen maar gebruiksrechten geschonken en konden hun deel van het erfgoed ook niet in pand uitgeven. Als de bloedverwanten in een lineage waren uitgestorven, kon het erfgoed alleen met toestemming van de verwante lineages van de uitgestorven groep worden overgedragen. Lagere rangen konden in het algemeen geen recht doen gelden op de titel van het hoofd. Tussen de leden van een lagere rang werkten dezelfde toebedelingsmechanismen met betrekking tot het erfgoed dat zij als gift hadden ontvangen als voor de volwaardige leden ten aanzien van al het erfgoed.

De vermogensrelaties binnen een lineage, die naar buiten toe 'één erfgoed' had, waren dus gedifferentieerd door toebedeling van exploitatierechten op het erfgoed, door segmentatie en door stratificatie. De laatste twee differentiatieprincipes waren uitgedrukt in de vier categorieën waarin het erfgoed werd geklassificeerd. Op grond van de bron waaruit het goed afkomstig was en de wijze van verkrijging werd onderscheid gemaakt tussen:

1. 'het erfgoed verkregen door de palmstronk op te graven' – land dat door verre voorouders was ontgonnen, in het algemeen erfgoed voor alle volwaardige lineage leden;
2. 'het erfgoed met goud verkregen' – gekochte of gepande goederen die inmiddels erfgoed zijn geworden;
3. 'het erfgoed met ijzer verkregen' – recent ontgonnen land;
4. 'het erfgoed verkregen als gevolg van goede sociale relaties' – land dat aan vreemdelingen of voormalige slaven werd gegeven toen zij in de lineage werden opgenomen, maar ook land dat door tijdelijke schenking is verkregen.

III

De idee van de continuïteit van een lineage gewaarborgd door het materiële en immateriële erfgoed domineerde het denken over de relaties met betrekking tot goederen. Alle goederen werden in de diachrone dimensie als erfgoed, *harato pusako*, beschouwd, zodat ook persoonlijk verworven goed, *harato pancaharian*, in deze denkwijze vereenzelvigd werd met erfgoed. *Pancaharian* 'was' *pusako*, omdat het dat zou worden. Het wordt nog steeds aangeduid met erfgoed dat met ijzer of goud is verkregen¹², bijvoorbeeld land dat iemand zelf heeft ontgonnen, verdiensten uit handel, ambachten en huisvlucht, mits het door persoonlijke

inspanning is verworven. Het vermogen door een echtpaar tijdens het huwelijk verworven werd aangeduid met *harato suarang*, individuele goederen. De status van deze goederen duurde zolang de verwerver zelf leefde. Daarna erfden de leden van het segment waartoe de overledene behoorde deze goederen, die dan de status van erfgoed kregen.

Een individu kon vrij ruilovereenkomsten aangaan ten aanzien van zijn persoonlijk verworven goederen. Zolang ervoor gezorgd werd dat het erfgoed werd uitgebreid, deed het er niet veel toe hoe dat gebeurde. Maar op het moment dat vervreemding niet meer gecompenseerd werd, kon de overeenkomst alleen worden aangegaan met toestemming van de leden van zijn lineage-segment en met medeweten van zijn lineage-hoofd. Het ging hierbij voornamelijk om schenkingen van een vader aan zijn kinderen.

Definitieve vervreemding van erfgoed betekende een te grote bedreiging voor het voortbestaan van een lineage en was dan ook verboden. Wel was tijdelijke vervreemding mogelijk. In de eerste plaats in de vorm van een tijdelijke schenking aan de kinderen van manlijke leden van een lineage, hetzij tot hun dood, hetzij tot het segment van de kinderen zou zijn uitgestorven.¹³

De andere vorm was de grondverpanding, *pagang-gadai* (Guyt 1936, vgl. F. von Benda-Beckmann 1979a: 169 ev.). Pandgever was in beginsel de groep die een deel van zijn erfgoed wilde verpanden. Deze stond het gebruiksrecht op een stuk land af aan de pandnemer in ruil voor een som geld of goud. Dat was alleen in vier gevallen toegestaan: als een lineage geld voor het huwelijk van een vrouwelijk lid nodig had; voor de installatie van een lineage hoofd; voor begrafenis-kosten en voor het herstel van het lineage-huis. In de praktijk werd er ook grond verpand om een lineage-lid de pelgrimsreis naar Mekka mogelijk te maken.

De pandnemers moesten zo nauw mogelijk verwant zijn met de pandgever. Eerst zocht men onder verre verwanten binnen hetzelfde clan-gedeelte alvorens het land aan vreemden uit te geven. Elk pand kon ingelost worden, al was het na generaties, en niemand kon afstand van dat recht doen.¹⁴ Een pand kon ook aan een nieuwe pandnemer worden overgedragen.

IV

Vrijwel alle rechtshandelingen moesten worden aangegaan in een proces van overleg, waaraan alle belanghebbenden deelnamen. De enige uitzondering daarop vormden de ruilovereenkomsten met betrekking tot persoonlijk verworven goederen, die zonder toestemming van anderen konden worden gesloten. *Adat*regels gaven aan in welke gevallen rechtshandelingen konden worden aangegaan en wat de geldigheidsvoorwaarden waren. De belangrijkste voorwaarde was altijd dat een bepaalde groep van verwanten voldoende bij de zaak

betrokken was geweest. Soms was een eensluidende beslissing van alle betrokkenen vereist, zoals bijvoorbeeld voor de beslissing wie welke exploitatierechten op erfgoed kreeg. Bij grondtransakties moesten bovendien de rechthebbenden op de aangrenzende stukken grond aanwezig zijn. Hun deelname en die van het lineage-hoofd betekende, dat de transactie overeenkomstig de *adat* was gesloten en dat belangen van anderen niet waren geschaad. Mocht er later een geschil over rijzen, dan konden deze mensen als getuigen optreden. Dit proces van 'preventieve rechtszorg'¹⁵ was een belangrijke waarborg voor de handhaving van rechten op erfgoederen, temeer daar er gewoonlijk geen schriftelijke kontrakten werden opgemaakt. Wel was het in de tweede helft van de 19e eeuw hier en daar gebruikelijk dat er in de moskee of door distriktshoofden een register van land-transakties werd bijgehouden.

In andere gevallen was het voldoende als de vereiste personen formeel in kennis van de rechtshandeling werden gesteld en de kennisgeving van hun kant aanvaardden. In de formele aanvaarding lag de instemming met de gang van zaken en het resultaat.¹⁶

Belangenafweging en waardering van de konkrete omstandigheden vond in het overleg plaats. Een aantal van dergelijke omstandigheden kwam reeds ter sprake: het ledental van de segmenten van een lineage en hun economische situatie speelden een belangrijke rol bij de verdeling van exploitatie-rechten op het erfgoed; of iemand een schenking van zijn vader kreeg, hing onder andere af van zijn sociale relatie tot de lineage van zijn/haar vader; een man of vrouw kreeg een gebruiksrecht op een stuk erfgoed toebedeeld als de economische situatie van het echtpaar daartoe aanleiding gaf.

Het vereiste van eenstemmigheid of van toestemming achteraf was voldoende waarborg dat alle relevante omstandigheden in aanmerking genomen zouden worden, dat de belangen tegen elkaar zouden worden afgewogen en dat er een behoorlijke beslissing tot stand zou komen. Regels en rechten impliceerden altijd overleg. Relaties tussen personen en goederen werden dan ook niet uitgedrukt in termen van abstracte rechten, die onafhankelijk van konkrete omstandigheden en besluitvormingsprocessen konden bestaan.

Dit aktie-element was een integraal bestanddeel van elke regel. Dat wilde niet zeggen, dat er altijd eenstemmigheid bereikt kon worden. Was dat niet het geval, dan was er beroep op hoger sociaal-politiek niveau mogelijk, in hoogste instantie op de *adatraad*, die eveneens eenstemmig moest beslissen (K. von Benda-Beckmann 1981). Nergens liet de structuur van besluitvormingsprocessen strikte toepassing van inhoudelijke regels toe. Werde de *adatraad* het niet eens dan betekende dat, dat er binnen het *adatsysteem* geen beslissing tot stand kwam. Dan kon men alleen nog proberen de hulp van Islamitische funktionarissen of van koloniale bestuursambtenaren in te roepen.

3. Rechtsveranderingen in Minangkabau (19e eeuw)

I

De aanvankelijke beloftes van het koloniale bestuur zich niet te zullen mengen in het bestuur en de interne aangelegenheden van de Minangkabause bevolking werden snel gebroken.¹⁷ Kort na 1820 werden al markt- en opiumbelastingen ingevoerd en geleidelijk werd er een koloniaal bestuursstelsel ingericht met onder andere quasi-traditionele *nagari*- en distrikts(*laras*)hoofden. Toen het koloniale bewind in 1847 het Cultuurstelsel invoerde – in West-Sumatra gericht op de cultivatie van koffie – werd in elke *nagari* een aantal *panghulu*'s door het bewind officieel erkend. Zij en de nieuwe hoofden kregen de verantwoording voor het functioneren van de nieuwe economische orde. Bestuursambtenaren en incidenteel opgerichte rechtbanken bemoeiden zich in de beginperiode sporadisch met geschillen van de bevolking. In 1875 werd de autonomie van de *nagari* met de invoering van overheidsstrafrecht en overheidsrechtspraak van het Reglement op het Rechtswezen van Sumatra's Westkust verder beknot. De *adat*raad was niet meer officieel bevoegd recht te spreken en zou die bevoegdheid in 1935 pas weer krijgen. Er werden distriktsgerichten, bemand door de inheemse distriktschefs, en landraden, voorgezeten door een Nederlands bestuursambtenaar, ingesteld.¹⁸ In civiele zaken moest materieel *adat*recht toegepast worden, terwijl de procedures op Nederlandse leest geschoeid waren. Deze maatregelen raakten voornamelijk het staatsrecht en het politieke leven van de *nagari*. Er werd een wig gedreven tussen de door het koloniale bestuur gesteunde *panghulu*'s enerzijds en de niet erkenden anderzijds. Op de vermogensrelaties en processen van besluitvorming schijnt de invloed hiervan echter beperkt te zijn geweest (cf. F. en K. von Benda-Beckmann n.d.). De *adatraden* bleven ook zonder officiële erkenning recht spreken in geschillen over vermogen, terwijl het koloniale bestuur zich niet mengde in geschillen tussen de leden van één lineage. De overheidsrechtbanken accepteerden zulke geschillen in het algemeen niet vóór 1931 (Guyt 1936:145). Van grotere betekenis was het besluit van het bestuur in de jaren 1880, het aantal *panghulu*'s in elke *nagari* te fixeren. Dat betekende stopzetting van de gebruikelijke processen van lineage- en erfgoederen-splitsing: De instelling van een nieuwe *panghulu* betekende tot dan toe formatie van een nieuwe lineage en officiële verdeling van het tevoren gemeenschappelijke complex van erfgoederen (zie F. von Benda-Beckmann 1979a: 67 ev.). Het gevolg van deze maatregel was dat het tot ongeregelde lineage-splitsingen kwam, waarbij de groepen die één *panghulu* en de groepen die feitelijk erfgoed gemeenschappelijk hadden, uiteenvielen. Hierdoor verloren de *panghulu*'s gezag, terwijl het bestuur juist hun autoriteit had willen vergroten.¹⁹

Met de domeinverklaring van 1874 verklaarde de koloniale staat alle 'woeste

gronden in de gouvernementslanden op Sumatra, voorzover daarop door leden der inheemsche bevolking geen aan het ontginningsrecht ontleende regten worden uitgeoefend, tot het staatsdomein'.²⁰ De invloed hiervan is echter ook gering geweest. Op aandringen van de lagere bestuursambtenaren die een revolutie vreesden, bleef de domeinverklaring geheim en werd niet uitgevoerd.²¹ Het koloniale bestuur heeft in de 19e eeuw dus betrekkelijk weinig invloed gehad op het Minangkabause vermogensrecht.

II

Beschrijvingen en interpretaties van de *adat pusako* vertonen vrijwel allemaal een grote invloed van Nederlands juridisch denken. De categorieën van goederen (*pancaharian*, *pusako* en *ulayat*) en de vermogensrelaties werden door bestuursambtenaren, antropologen (onder andere Wilken) en koloniale juristen in de 19e eeuw doorgaans met Nederlandse begrippen zoals 'eigendom' en andere rechten vertaald. Zo werden persoonlijk verworven goederen 'particulier eigendom', erfgoederen 'familie-eigendom', en het nog niet tot erfgoed geworden onverdeelde land van de *nagari* of clan-gedeeltes 'beschikkingsrecht'.²² De interpretatie van deze rechten werd verder beïnvloed door de opvatting, dat eigendom een privaatrechtelijk instituut is, dat *systematisch* gescheiden gehouden dient te worden van de publiekrechtelijke sfeer.

Dit onderscheid heeft voor heel Nederlands-Indië een grote rol gespeeld in de discussies vóór en na de domeinverklaring en de agrarische wetgeving van 1870-1874. De staat had al lang de soevereiniteit in de kolonie overgenomen en trok in de domeinverklaring ook het privaatrechtelijke eigendom op land, dat niet reeds door anderen in Indonesië werd bezeten, aan zich. Rechten die op het Nederlandse eigendom leken zouden gerespekteerd worden.²³ In West-Sumatra ontstonden nu ten aanzien van de onverdeelde gronden moeilijkheden. In de *adat* waren de publieke en private aspecten niet duidelijk van elkaar gescheiden. De vraag was nu, of het 'beschikkingsrecht' op die gronden een publiek recht was of een privaatrecht. In het eerste geval zou het aan de staat zijn toegevalen. In het tweede was het vergelijkbaar met privaatrechtelijke eigendoms- of bezitsrechten en viel het niet onder de domeinverklaring. De situatie in West-Sumatra is bijzonder interessant, omdat het lokale koloniale bestuur lijnrecht tegenover de opvatting van het centrale koloniale bestuur stond. Het koloniale gouvernement verklaarde alle onverdeelde grond tot staatsdomein en stond de bevolking alleen een ontginningsrecht toe.²⁴ Zoals reeds opgemerkt, bleef de praktische uitwerking van de domeindeklaratie echter zeer beperkt.

Terwijl het publieke aspect van de relaties ten opzichte van onverdeelde gronden tenminste door de lagere overheid werd gerespekteerd en verdedigd,²⁵ werd het erfgoed geheel tot de privaatrechtelijke sfeer gereduceerd. De lineage,

in de literatuur meestal 'familie' genoemd, die volgens de *adat* voornamelijk naar buiten toe en in politiek opzicht een eenheid vormde, werd beschouwd als een eenheid in privaatrechtelijke zin: als een rechtspersoon met een gemeenschappelijk vermogen en een gemeenschappelijk bestuur. Weliswaar werd door met name Van Vollenhoven gewaarschuwd het Nederlandse begrip eigendom ter aanduiding van inlandse vermogensrechten te gebruiken (1909, 1919) en werden deze na 1900 voornamelijk met 'inlandsch bezitrecht' aangeduid. Maar deze poging het oosterse karakter van dergelijke rechten uit te drukken, beperkte zich voornamelijk tot het *externe* aspect van het recht van de groep: er werd op gewezen dat het recht van de families bezwaard was met het beschikkingsrecht van de gemeenschap, en dat de familie derhalve niet de vrije beschikking over of het vrije genot van het goed had, zoals het begrip eigendom impliceerde (zie Van Vollenhoven 1918: 264. Maar tegelijkertijd werden de lineage-interne relaties en de differentiatie daarvan zowel bij familie-eigendom als inlands bezitrecht vervormd overeenkomstig westerse opvattingen over kommunale rechten. Dit had twee belangrijke konsekventies:

1. Het eigendomsrecht houdt gebruiks- en genotsrechten in. De konkrete rechten van lineage-leden werden vertaald in van het eigendom afgeleide rechten. Maar dat betekende dat er een rechtspersoon moest zijn, die de volle rechten had. Dit werd de familie (lineage). Binnen een rechtspersoon kon er geen kleinere eenheid bestaan, die gelijke rechten op een deel van het erfgoed heeft. Dat wil zeggen, dat alleen de lineage rechtspersoonlijkheid kon hebben, maar een segment niet (Van Vollenhoven 1918: 250). Daarmee vervielen de belangrijke onderscheidingen binnen het erfgoed-komplex, terwijl *adat* exploitatie- en gebruiksrechten naar de achtergrond verdwenen. Wat overbleef was een tweedeling in 'hoog' en 'laag' erfgoed, in erfgoederen die reeds lang in de lineage waren en goederen die recentelijk erfgoed waren geworden. Op beide categorieën had echter de hele lineage gelijke rechten. Rechten op erfgoed hadden in deze interpretatie een veel sterker kommunaal karakter dan in de *adat*opvatting.

2. De tweede konsekwentie was dat men ervan uitging, dat erfgoederen (familieeigendom) noch persoonlijk verworven goederen geërfd konden worden:²⁶

'Het Maleische recht kent geen erfrecht, kent geene erfgenamen. Zoodra in een familie een lid geboren wordt, wordt het aandeel van ieder van de reeds levenden in de *harta poesaka* kleiner, maar zoodra een lid komt te sterven, wordt het aandeel van ieder van de overlevenden groter, niet omdat ieder lid mede-erfgenaam zou zijn van den overledene, maar omdat deze er niet meer is en dus het aantal mede-gerechtigden in de *harta poesaka* met een is verminderd. *Harta pentjarian* wordt, zoodra de verkrijger daarvan komt te sterven, deel van de *harta poesaka*, maar ook hier kan niet van erven sprake zijn; de *pentjarian* wordt

ipso jure met de *poesaka* verenigd tengevolge van het overlijden, maar vervalt niet, als nalatenschap aan de rechthebbenden in de *poesaka*' (AB 6: 179).

4. Rechtsveranderingen in de 20e eeuw

I

In het begin van de 20e eeuw werden dergelijke opvattingen in de adatrechtssliteratuur gestandaardiseerd, onder andere in het invloedrijke werk van Van Vollenhoven (1918) en door de redactie van de Pandecten van het Adatrecht. Ook Van Vollenhoven was van mening dat alleen lineages (families), clans (*suku*) en *nagari*, dat wil zeggen rechtsgemeenschappen onderling erfgoederen konden erven (1918: 250, 262), terwijl op voormalig persoonlijk verworven goed de naaste verwanten alleen een zogenaamde onderhoudsvoorrang hadden. In de Pandecten van het Adatrecht werden oudere bronnen en met name Willinck's beschrijving (1909), die een veel gedifferentieerder beeld schetst, systematisch 'verbeterd' en aangepast aan de heersende opvatting.²⁷ Van Vollenhovens werk heeft een zwaar stempel gedrukt op de literatuur over Indonesisch *adat*recht. Dat hij onder invloed van Sarolea (1920) zijn mening veranderde en vererving van persoonlijk verworven goederen door een segment binnen de familie en daarmee een erfgoederencomplex binnen het gehele complex van erfgoederen in de familie erkende (1931: 883 ev.), is in de literatuur helaas onopgemerkt gebleven.

De grootste invloed op de latere literatuur over Minangkabaus *adat*recht heeft Ter Haar's werk *Beginselen en Stelsel van het Adatrecht* (1939) gehad.²⁸ Daarin beschouwt hij de familie als draagster van het inlands bezitrecht op het erfgoed (1939: 72). Maar daarnaast erkende hij ook dat binnen het complex van de erfgoederen geledingen ontstaan door vererving van persoonlijk verworven goederen zonder echter in te gaan op de verhouding tussen inlands bezitrecht van de familie en de rechten van de segmenten op deze nieuwe erfgoederen (1939: 197). Tevens wordt een 'aftekening van de familietak' van het inlands bezitrecht 'door het gebruiksrecht op de familiegoederen, het *ganggam baeen-toeiq* der *harta poesaka*' vermeld (1939: 188).

II

In de eerste drie dekaden van de twintigste eeuw kwam het tot belangrijke veranderingen in de sociale, economische en politieke toestanden van West-Sumatra, welke ook tot wijzigingen in het Minangkabause vermogensrecht leidden.

In 1908 werd het Cultuurstelsel in West-Sumatra opgeheven en de belastingsplicht ingevoerd. Belasting moest worden betaald door de groepen die gemeen-

schappelijk erfgoed hadden. Voor deze eenheden gebruikten de Nederlanders de term *kaum* onder leiding van de vertegenwoordiger, de *mamak kepala waris* (letterlijk moeders broer, hoofd van de rechthebbenden op het erfgoed). Dit werd ook de standaard-terminologie voor lineages in de koloniale rechtbanken. De *kaum* werd de groep met gemeenschappelijk erfgoed of eigendom en kon alleen door de *mamak* vertegenwoordigd worden.²⁹ Omdat die woorden in sommige streken niet bekend waren en elders groepen van verschillend sociaal-politiek niveau aanduidden, gaf deze terminologie aanleiding tot een babylonische spraakverwarring in processen over erfgoed.³⁰ De koloniale rechtbanken³¹ gingen er in het begin van de twintigste eeuw geleidelijk toe over ook lineage-interne geschillen te accepteren, onder andere omdat het verschil tussen lineage-externe en -interne geschillen door de invoering van de nieuwe standaardterminologie was vervaagd.³²

Door de invoering van de standaard-*kaum* greep het koloniale bestuur voor de eerste keer direkt in de lineages in. Tevoren had het alleen processen van groepsplitsing verstoord door fixatie van het aantal lineage hoofden, waardoor een erkend lineage hoofd in feite niet meer één maar verscheidene lineages onder zich had. Nu verzwakte het de positie van de *panghulu's* ten gunste van de nieuwe vertegenwoordigers.³³ De nadruk op de leidende rol van de vertegenwoordiger kwam bovendien tot uitdrukking in nieuwe interpretaties van de *adat*. De Nederlanders hadden er belang bij individuen in plaats van hele groepen verantwoordelijk te kunnen maken voor rechtsbetrekkingen ten aanzien van lineage-goederen. Guyt schreef in zijn dissertatie van 1936 over *Grondverpanding in Menangkabau*, dat de vertegenwoordiger in de vier klassieke gevallen, waarin verpanding van erfgoed was toegestaan, dit zonder medewerking van de lineagegenoten kon doen (1936: 70-74). Ter ondersteuning van deze opvatting citeerde hij enige opmerkingen in de literatuur en een drietal vonnissen,³⁴ zonder erbij te vermelden dat hijzelf in de laatste twee gevallen de voorzitter was geweest. Deze interpretatie is de duidelijkste uitdrukking van de idee van een erfgoed-komplex als gemeenschappelijk vermogen met vertegenwoordiging naar buiten door één persoon die de goederen mag vervreemden. In deze extreme vorm schijnt deze interpretatie een one man show te zijn geweest, en heeft in het na-oorlogse rechtbankenrecht geen ingang gevonden.

Ten aanzien van vervreemdingen van erfgoederen zijn sindsdien enige veranderingen opgetreden. In het algemeen mogen de laatste leden van lineages die dreigen uit te sterven hun erfgoederen vervreemden. De mogelijkheden voor verpanding zijn zowel op rechtbank- als op dorpsniveau verruimd. Volgens de nieuwe regel kan erfgoed *altijd* verpand worden als de groep als geheel voor gemeenschappelijke doeleinden geld nodig heeft. Toestemming van de leden van de groep en kennisgeving aan de *panghulu* is echter nog steeds een vereiste.³⁵

In dezelfde periode waarin de aanpassing van vermogensrelaties aan westerse opvattingen over rechtspersonen, individueel en kommunaal eigendom van praktisch belang werd, werden de *adat* beperkingen op vervreemding van persoonlijk verworven goederen vrijwel opgeheven. Tevoren was de strijd voornamelijk gegaan over de vraag of mannen dergelijke goederen ook aan hun kinderen mochten geven zonder toestemming en medeweten van hun lineage leden en lineage hoofd. Vanaf 1930 kon dat volgens de rechtbanken zonder beperkingen.³⁶ Deze verandering werd ook door Minangkabause notabelen, handelaren en goed Islamitisch gezinden al lang wenselijk geacht en schijnt sindsdien in de bevolking algemeen aanvaard te zijn (zie AB 6: 215; F. von Benda-Beckmann 1979a: 329 ev.). De rechtbanken zagen hierin een middel om het matrilineaire 'onnatuurlijke' Minangkabause *adat*recht meer naar hun eigen ideeën over 'moderne' en 'ontwikkelde' bilaterale huwelijksverhoudingen en verervingsregels te vormen.

III

De verruiming van de mogelijkheid tot vervreemding werd in de zestiger jaren gevolgd door een verandering in het erfrecht. Tot die tijd erfden in principe de zusterskinderen van een man diens persoonlijk verworven goederen, als hij niet tijdens zijn leven ten gunste van zijn kinderen daarover had beschikt. In 1968 besliste de Hoge Raad van Indonesië dat volgens het veranderde Minangkabause *adat*recht de persoonlijk verworven goederen van een man door zijn kinderen geërfd worden. Deze nieuwe regel wordt door de West-Sumatraanse overheidsrechtbanken konsekwent gevolgd.³⁷ Ook op dorpsniveau is deze regel inmiddels aanvaard. In de vererving van door vrouwen persoonlijk verworven goederen is geen verandering opgetreden.

De nieuwe regel werkt echter alleen tussen vader en kinderen. Heeft een man geen eigen kinderen, dan erven net zoals vroeger zijn zusterskinderen, waardoor zijn persoonlijk verworven goederen deel worden van het erfgoed van zijn lineage-segment. Maar ook de door de kinderen geërfd goederen krijgen de status van erfgoed en worden daardoor opgenomen in het systeem van matrilineaire vererving binnen hun lineage (F. von Benda-Beckmann 1979a: 343). Er is echter in enkele vonnissen, maar ook van de kant van Islamitische belangengroepen en jursiten, een neiging alleen nog maar een eenvoudige onderscheiding tussen erfgoed en persoonlijk verworven goederen te hanteren,³⁸ waarmee de laatste differentiatie van erfgoederen ('hoog' en 'laag') dreigt weg te vallen. Nauw verbonden hiermee is de tendens persoonlijk verworven goederen een nieuwe rechtsstatus te geven, die niet na vererving gewijzigd wordt. Het begrip *pancaharian* schijnt daarom meer en meer vervangen te worden door het begrip *hak milik*, dat min of meer overeenkomt met het Nederlandse begrip eigendom

(zie F. von Benda-Beckmann 1979a: 356 ev.). Als deze ontwikkeling doorzet, kan dat betekenen dat de categorie persoonlijk verworven goederen op den duur zal verdwijnen en daarmee het instrument ze in de erfgoed-struktuur te incorporeren. Maar zover is het nu zeker nog niet. De rechtbanken gaan er in het algemeen nog van uit, dat persoonlijk verworven goederen na overlijden van de verwerver erfgoed zullen worden. Over vererving van persoonlijk verworven goederen van een vrouw bestaat geen twijfel: dat wordt erfgoed van haar afstammelingen.

IV

Het essentiële verschil tussen het lokale *adat*recht en het rechtbankenrecht ligt op het vlak van rechtshandhaving. De struktuur van de overheidsrechtbanken maakt het bijna onmogelijk dat daar eenzelfde soort overleg plaats vindt als in dorpsinstanties. Hoewel zij de opdracht hebben zoveel mogelijk schikkingen tot stand te brengen, zijn zij er meer op gericht om vonnissen te vellen en dat wordt ook door de partijen van hen verwacht. Pas als op dorpsniveau geen oplossing is gevonden, komt een geschil bij de rechtbank terecht. De relaties tussen partijen hebben dan meestal een dieptepunt bereikt, hetgeen niet bevorderlijk is voor vreedzaam overleg. Slechts bij uitzondering komen er schikkingen tot stand; meestal eindigt een rechtbankprocedure met een vonnis.³⁹

Ook in ander opzicht wijken de rechtbankprocedures af van de dorpsjustitie. Hoewel de meeste rechters in West-Sumatra Minangkabau zijn, zijn zij voornamelijk in Nederlands rechtsdenken geschoold. In zoverre verschillen zij niet van hun Nederlandse voorgangers. *Adat*recht neemt in het curriculum van de Indonesische juridische fakulteiten een onbeduidende plaats in; en het daar gedoceerde *adat*recht brengt weinig meer dan de standaardwerken van de *adat*rechtsliteratuur (Van Vollenhoven, Ter Haar, Supomo, etc.).

Het Nederlandse rechtsdenken uit zich onder meer in de beoordeling van rechtshandelingen. Daarbij worden de procedurele aspecten vaak genegeerd, zodat het overheids*adat*recht veel rigider is dan het lokale *adat*recht. Waar een proces van in kennis stellen, bijvoorbeeld bij verpandingen, in het dorp nog vereist is,⁴⁰ is de rechtbank alleen geïnteresseerd in feitelijke kennis. Moet volgens de *adat* op dorpsniveau een nalatenschap verdeeld worden op grond van de behoeftes van elke persoon of groep die een recht op de nalatenschap heeft en wordt die konkrete situatie in een proces van overleg beoordeeld, de rechtbanken doen alsof ieder gelijke behoeftes heeft en verdeelt in gelijke delen. Is op dorpsniveau de procedure waarin een aanspraak geldend gemaakt wordt nog steeds een essentieel deel van de aanspraak zelf, de rechtbank vraagt alleen of het recht bestaat en bekommert zich niet om de procedure. Kan een grondverpandingsovereenkomst volgens lokaal recht alleen tot stand komen met een

bepaalde ceremonie, de rechtbank neemt aan dat grondverpanding tot stand is gekomen als een stuk land tegen geld tijdelijk wordt afgestaan en bekommert zich niet om de ceremonie (K. von Benda-Beckmann 1980).

Deze vervorming van *adat*regels betreft in feite voornamelijk de lineage externe aspecten en niet de lineage interne vermogensrelaties. Slechts in 11% van alle gevallen over erfgoed gaat het om geschillen tussen leden van één lineage (F. von Benda-Beckmann 1979a: 307).

Maar in het algemeen gaat slechts een klein percentage van alle geschillen over de interpretatie van regels. Meer dan 80% gaat over feitelijke kwesties, waardoor de bewijsvoering een bijzonder grote praktische betekenis krijgt.⁴¹ Gebrekkig inzicht in het dorpsgebeuren en zijn rol als neutraal buitenstaander maken het de rechter onmogelijk een goed beeld van de feitelijke situatie te verkrijgen.

Ook in de waardering van bewijs is de invloed van Nederlands rechtsdenken goed merkbaar (zie K. von Benda-Beckmann n.d.). Getuigen die door hun activiteiten in de preventieve rechtszorg in een geschil een centrale rol spelen, zoals lineagehoofden en de personen wier grond aan de betwiste grond grenst ('het viertuig'), worden in de rechtbanken als normale getuigen beschouwd, aan wier getuigenis geen speciale waarde wordt toegekend. Kennis die zij van hun voorganger hebben ontvangen – in de dorpsjustitie een uiterst sterk bewijsmiddel – wordt vaak zelfs niet geaccepteerd, omdat het getuigenis van horen zeggen zou zijn.

Ook de op dorpsniveau gevolgde procedures zijn veranderd. Met name de geschoolde leden van dorpsinstanties – zowel in de overheidsdorpsraad (*Kerapatan Negeri*) als de 'traditionele' adatraad (*Karaptan Adat Nagari*) – hebben elementen van rechtbankprocedures overgenomen, een proces dat reeds in de koloniale tijd is begonnen (zie Ter Haar 1929). Dat stuit echter meestal op groot verzet en schijnt maar uiterst zelden resultaat op te leveren. De sterke nadruk die in de lokale sfeer op procedures gelegd wordt, betekent niet dat iedereen zich daaraan houdt en dat alle beslissingen volgens het ideaal van eenstemmigheid tot stand komen. Elders is reeds beschreven, hoe er gemanipuleerd wordt met geschillen, zowel door partijen als door leden van de instanties die deze moeten behandelen (K. von Benda-Beckmann 1981). De dorpssituatie is verre van ideaal en een idylle van vreedzaam overleg, waarin iedereen aan zijn trekken komt, bestaat zeker niet en heeft vermoedelijk zelfs nooit bestaan. De mate waarin gemanipuleerd kan worden is alleen groter geworden, onder andere doordat de sociale controle minder sterk is dan in de 19e eeuw. Maar over het algemeen is het gevolg niet geweest dat de procedures ondergeschikt zijn geworden, zoals dat in het rechtbankenrecht is gebeurd. Er worden alleen minder effectieve beslissingen genomen en veel onopgeloste conflicten blijven doorsudderen.

5. Rechtsverandering en sociaal-ekonomische veranderingen

Naast de bovengeschetste veranderingen in het Minangkabause recht hebben zich in de afgelopen 160 jaar, de periode waarin de Minangkabause geschiedenis redelijk gedokumenteerd is, een aantal belangrijke sociale en ekonomische veranderingen voorgedaan. De belangrijkste daarvan noemen wij in het kort.

Een sublineage woont niet meer bij elkaar in één familiehuis, waarbij de echtgenoten hun vrouwen alleen 's nachts bezoeken en hun verantwoordelijkheden in hun eigen lineage hebben. Tegenwoordig bestaat een boerenhuishouden uit gemiddeld 6 personen van drie generaties (Scholz 1977: 145). De meeste mensen leven in houten of cementen huizen, hoewel er nog een groot aantal familiehuisen bestaat. Die worden echter ook maar door één zo'n huishouden bewoond. In stabiele huwelijken zorgen de beide echtgenoten voor de opvoeding en opleiding van hun kinderen. Mannen zijn primair verantwoordelijk voor hun kinderen en niet meer voor die van hun zusters.⁴² Zij werken op het land van hun vrouwen en op hun persoonlijk verworven land, waar zij voornamelijk commerciële gewassen verbouwen. Hebben zij een vast salaris, dan wordt dat gebruikt in het huishouden van hun vrouwen. Bijdragen aan hun zusters en zusterskinderen zijn incidenteel, hoewel vrouwen zoveel mogelijk financiële steun van hun broers proberen los te krijgen (Prindiville 1980: 7). De relatie vader – kind is veel sterker geworden en die van moedersbroer tot zusterskind is verzwakt. De autoriteit van de moedersbroer is echter niet volledig op de vader overgegaan; een deel daarvan is bij de moeder komen te liggen (F. von Benda-Beckmann 1979a: 85). De overheid heeft een stevige greep op de *nagari* als laagste administratieve eenheid van het nationale systeem. Burgemeester en dorpsraad worden verkozen uit kandidaten die door het distriktshef zijn goedgekeurd. De *adatraad* bestaat in de meeste *nagari* onofficieel naast het overheidsbestuur.

De belangrijkste ekonomische veranderingen zijn het gevolg geweest van de aansluiting aan de wereld-ekonomie en de toenemende monetarisatie. Zoals Schrieke (1955), Maretin (1961) en Kahn (1980b) hebben opgemerkt heeft het aantal grondverpandingen en deelbouwverhoudingen en het verbouwen van commerciële gewassen een enorme vlucht genomen door de steeds grotere behoefte aan geld. Dat had belangrijke gevolgen door het systeem van de *adat pusako*. Het distributiesysteem voor het gebruik van grond, gebaseerd op exploitatie- en gebruiksrechten, is geleidelijk aangevuld met een mechanisme gebaseerd op pandrelaties. Voor de pandnemer heeft het recht de grond te bewerken de status van *pancaharian*. Ook een lid van de lineage kan het verpande stuk erfgoed met eigen geld overnemen. Het behoudt voor hem/haar de status van persoonlijk verworven goed, terwijl het voor de lineage erfgoed

blijft. De andere leden kunnen de grond – ook nog generaties later – door het betalen van hun deel van de inlossom weer in 'vol' erfgoed omzetten.⁴³

Deze ontwikkeling – sterke toename van geldbehoefte en tengevolge daarvan van pandrelaties en daarmee gepaard gaande *pancaharianisatie* van exploitatierechten op land en de sociale veranderingen in de richting van gezin en versterking van de band tussen vader en kinderen hebben aanleiding gegeven tot interpretaties, die een ineenstorting van het matrilineaire systeem in de nabije toekomst voorspelden (Schrieke 1928/1955) of daartoe konkludeerden (Maretin 1961; vgl. ook Kahn 1975, Scholz 1977). Als dramatisch keerpunt gold het jaar 1908, toen het Cultuurstelsel in West-Sumatra werd afgeschaft en vervangen door een belastingstelsel. Niettemin blijkt uit recent onderzoek, dat er van een ineenstorting geen sprake is.⁴⁴ De vraag is nu hoe het komt, dat de voorspelling van 50 jaar geleden niet is uitgekomen en hoe het komt, dat Maretin en ook Scholz konkluderen dat het vrijwel verdwenen is of binnenkort zal verdwijnen.

Naar ons idee liggen aan deze interpretatie drie principiële fouten ten grondslag. In de eerste plaats heeft men het Minangkabause recht, waarin het matrilineaire systeem tot uitdrukking is gebracht, te zeer in westerse concepten willen zien en te weinig oog gehad voor de structuur van het recht, dat niet slechts uit strikte regels bestaat. In de tweede plaats berust de interpretatie op een valse vergelijking. Het recht van de 19e eeuw wordt te sterk kommunaal gezien, terwijl men bij de situatie van nu – en van 50 jaar geleden – te sterk de nadruk op individualistische aspecten legt. In de derde plaats gaan deze interpretaties uit van een te rigide samenhang tussen rechtsontwikkeling enerzijds en sociale en economische ontwikkeling anderzijds.

Schrieke's belangrijkste argument voor zijn prognose was, dat in 1928 in de buurt van Solok praktisch al het land in pand was uitgegeven en persoonlijk verworven goed was geworden (1955: 110). Zijn veronderstelling was, dat het dat ook zou blijven. Maar uit later onderzoek bleek, dat in datzelfde gebied vrijwel al het land nog steeds erfgoed was (AB 41: 392). Alleen de gebruiksrechten waren persoonlijk verworven goed (Prins 1954: 52; vgl. F. von Benda-Beckmann 1979a: 422). Schrieke had dan ook moeten vragen of verpande gronden ook regelmatig ingelost werden. Dan had hij geweten dat dat gebeurde, waarna het land de status van persoonlijk verworven goed weer verloor. Zelfs nu nog bestaat een verpandingsovereenkomst zelden langer dan een jaar of drie.⁴⁵ Daarmee alleen al vervalt de basis van Schrieke's prognose.

Hierboven is al uiteengezet dat persoonlijk verworven goed en dus ook het recht van de pandnemer/neemster maar zeer ten dele een individueel recht is, omdat het na vererving wordt opgenomen in een erfgoed-komplex. Voor de gevallen waarin de pandrelatie langer dan één generatie bestaat wordt dus bovendien het recht van de pandnemer automatisch erfgoed. Zonder enige twijfel zijn de groepen die samen erfgoed bezitten niet meer zo groot als in de 19e

eeuw. Dat neemt niet weg, dat ook in de 19e eeuw rechten binnen de lineages al sterk gedifferentieerd waren en dat deze vermoedelijk nooit economische basiseenheden waren. De lineages als rechtspersoon met eigen vermogen (*pusako*) en een bestuur (*panghulu*) zijn een vertekening van de werkelijkheid geweest, geïnspireerd door westerse rechtsbegrippen. Daardoor kwam, zoals bij Kahn (1976, 1980b), het accent zwaar op de kommunale elementen te liggen, terwijl de differentiatie en de individualistische kenmerken te zeer naar de achtergrond gedrongen werden.⁴⁶ Aan de andere kant is de huidige situatie minder individualistisch dan wordt aangenomen. Het belangrijkste argument is, dat door de op grote schaal gesloten verpandingsovereenkomsten en verkoop van land het meeste land individueel bezit is. De fout die hierbij gemaakt is, is dat persoonlijk verworven goed als individueel recht wordt beschouwd, te vergelijken met eigendom (Scholz 1977: 136/7). Inderdaad is het erfrecht ten aanzien van persoonlijk verworven goederen veranderd. Dat betekent echter niet, dat het in de 19e eeuw ongebruikelijk was dat kinderen dergelijke goederen van hun vader kregen. Alleen gebeurde dat door middel van een schenking en niet na zijn dood. Door alleen de verervingsregel te bekijken en niet ook te letten op andere mogelijkheden – maar geen geboden – van overdracht ontstaat de indruk dat de verandering heel groot is, terwijl de sociale verandering in feite graduueel is. Er was veel meer speelruimte in de 19e eeuw dan wordt aangenomen (vgl. Korn 1941).

De gelijkstelling van persoonlijk verworven goed met individueel recht of eigendom heeft ook ten gevolge gehad, dat aan de verandering in het erfrecht een te ruime betekenis wordt toegekend.⁴⁷ Eigendom blijft eigendom, onafhankelijk van degene die het goed heeft. Maar persoonlijk verworven goed behoudt die status niet. De beschikkingsvrijheid die vroeger minder groot was dan nu bestaat ook nu alleen tijdens het leven van de verwerver(ster). Of nu de zusterskinderen erven zoals in de 19e eeuw, of de kinderen zoals nu, het wordt na vererving opgenomen in het erfgoed-komplex van een lineage. Daar zorgt het weliswaar voor een zekere segmentatie van rechten, maar het wordt bepaald geen individueel recht. Bovendien erven alle door vrouwen persoonlijk verworven goederen in haar lineage en worden daar erfgoed. De literatuur is in dit opzicht opvallend viricentrisch (Tanner 1971: 34; F. von Benda-Beckmann 1979a: 373 ev.). De verandering in vererving van persoonlijk verworven goederen blijft beperkt tot de relatie vader – kinderen – zusterskinderen en geldt overigens maar één generatie. Hij heeft daarom veel minder verstrekkende gevolgen dan wordt aangenomen. Van een verschuiving van matrilineariteit naar patrilineariteit, zoals Maretin (1961) aannam, kan dus geen sprake zijn.

Zowel Schrieke als Kahn (1980b) stellen, dat pas met de invoering van het belastingstelsel in 1908 de dorpseconomie gemonetariseerd werd, waardoor grondverpanding opeens een veel voorkomend verschijnsel werd, terwijl die

tevorens alleen in bepaalde gevallen was toegestaan. De vergelijking die hier gemaakt wordt loopt mank. Er wordt een norm met de economische praktijk vergeleken en men neemt impliciet aan dat economische veranderingen en veranderingen in het recht parallel moeten lopen. Dit is onjuist. Belangrijke economische veranderingen zijn mogelijk, zonder dat (of met geringe verandering) het rechtssysteem als zodanig hoeft te veranderen (vgl. Renner 1929; F. von Benda-Beckmann 1979b). Dit geldt met name voor een rechtssysteem als het Minangkabause, dat zo sterk gericht is op het handelen in konkrete situaties waarin rechtsregels worden toegepast en rechten worden gerealiseerd. Het bestaat maar voor een klein deel uit ge- en verbodsbepalingen en voor het grootste deel uit keuzemogelijkheden. Verschuivingen in de konkrete keuzes kunnen economisch en sociaal van groot belang zijn: het maakt veel uit, of men grond wel of niet verpandt; of het pand wordt ingelost of niet; of erfgoed tijdelijk aan de kinderen van een manlijk lineage-lid wordt geschonken of niet; of men schenkingen doet aan kinderen of zusterskinderen of niet en of de lineage daarmee instemt of niet en of exploitatierechten op erfgoederen herverdeeld worden of niet.

Al deze keuzes zijn mogelijk en waren dat in iets mindere mate ook in de 19e eeuw. Reeds lang voor de invoering van het belastingstelsel werd veelvuldig gebruik gemaakt van grondverpanding. De *adab*beperkingen golden slechts als een stuk grond voor het eerst in pand werd uitgegeven en niet voor de overdracht van het pand. Kroesen berichtte in 1874 van 'ontelbare geschillen over grondenrechten ten gevolge van tijdelijke vervreemding door middel van verpanding' (1874: 19; zie ook F. von Benda-Beckmann 1979a: 288 ev.). De toename van grondverpanding kon dus vrijwel binnen het bestaande recht plaats vinden.

Men kan natuurlijk stellen, dat een totale verschuiving in de keuzepraktijk neerkomt op een uitholling van het systeem. En dat zou dan aanleiding kunnen zijn voor een prognose als die van Schrieke, Maretin, Kahn en Scholz. In het bovenstaande hebben wij echter geprobeerd aan te tonen, dat een realistische vergelijking tot de konklusie moet leiden, dat de verschuiving lang niet zo dramatisch is geweest als deze schrijvers hebben doen voorkomen, terwijl de meeste economische veranderingen konden plaats vinden met betrekkelijk geringe wijzigingen in het recht.

Noten

1. De publikaties van Lev vormen de belangrijkste uitzonderingen, zie Lev 1962, 1964/65, 1965, 1972a, 1972b.
2. Zie Dobbin 1975, 1977. Voor konkrete overblijfselen in de politieke organisatie binnen enkele *nagari* zie AB 39: 212 ev., K. en F. von Benda-Beckmann 1978.
3. De Minangkabause kultuur had al lang invloed van de Islam ondergaan. In het begin

van de 19e eeuw waren delen van het Islamitische recht, bijvoorbeeld het huwelijksluitings- en echtscheidingsrecht naast de *adat*regelingen als lokaal volksrecht aanvaard. Daarnaast waren er concepten uit het Islamitische recht, zoals *hak*(recht) en *hibah*(schenking) in de *adat* opgenomen en inhoudelijk daaraan aangepast. Zie Taufik Abdullah 1966, 1972; F. von Benda-Beckmann 1979a: 321 ev.

4. Bijna alle privaatrechtelijke geschillen die de rechtbanken te behandelen krijgen gaan over vermogen, met name land, vererving, grondverpanding en schulden. In ruim 80% van alle rechtbankgeschillen wordt *adat* of *adat*recht toegepast. Zie K. von Benda-Beckmann 1980. De regelingen van de Agrarische Basiswet van 1960 en de uitvoeringswetten worden op een enkele uitzondering na noch in de dorpen, noch door de rechtbanken toegepast. Zie F. von Benda-Beckmann 1979a: 213, 281.

5. Ons onderzoek werd uitgevoerd gedurende een periode van 16 maanden in 1974-1975 en werd gefinancierd door de Kommission zur Förderung des akademischen Nachwuchses der Universität Zürich.

6. Tanner 1969, 1970, 1971; Cordonnier 1974; Kato 1977; F. von Benda-Beckmann 1979a, 1980; K. von Benda-Beckmann 1980, 1981; F. en K. von Benda-Beckmann 1978, n.d.; Prindiville 1980.

7. De begrippen waarmee in de verschillende *nagari* lineages werden aangeduid verschillen nogal, hetgeen in de literatuur nogal wat verwarring heeft veroorzaakt. Voor een overzicht van de wisselende terminologie zie de Josselin de Jong 1951: 49 ev. In het dorp waarin wij onderzoek hebben gedaan werden de lineages *buah gadang* genoemd (F. en K. von Benda-Beckmann 1978). Wij gebruiken hier de meer gangbare term *buah paruik*, wat in het algemeen met familie werd vertaald.

8. Het gebod betrof huwelijken binnen *suku* als genealogische eenheid. *Suku* wordt echter in vele *nagari* ook gebruikt ter aanduiding van een administratieve samenvoeging van niet met elkaar verwante genealogische eenheden, zie hierover Willinck 1909, de Rooij 1890.

9. In Minangkabau bestonden vroeger twee duidelijk gescheiden vormen van politieke organisatie binnen de *nagari*, de *adat* van de *lareh* Koto Piliang en van de *lareh* Bodi Caniago. In het Bodi Caniago systeem waren alle *panghulu andiko* in de dorpsraad vertegenwoordigd; de Koto Piliang *nagari* hadden daarboven nog een uit de hoofden van de vier *suku* bestaande instantie. Cf. de Josselin de Jong 1951, Dobbin 1975 met referenties.

10. Het woord *ulayat* is van arabische afkomst. Voor interpretaties van *ulayat* in Minangkabau en speculaties over de vóór-*ulayat* situatie, zie Kroesen 1874: 7, Willinck 1909: 651, Westenenk 1918a: 15.

11. Volgens de meeste geleerden is het woord *pusako* (Indonesisch *pusaka*) een Sanskrit derivaat, waar het 'dingen die tot levensonderhoud dienen' betekent (anders Kern in AB 22). In de meeste Indonesische talen betekent het 'erfenis, erfgoederen'. In het Minangkabaus is de idee van matrilineaire erfenis en afstamming vast met *pusako* verbonden.

12. Voor konkrete manifestaties hiervan zie F. von Benda-Beckmann 1979a: 194 ev.

13. Er bestonden in de verschillende *nagari* verscheidene vormen van tijdelijke schenkingen, die met verschillende termen werden aangeduid, F. von Benda-Beckmann 1979a: 176 ev.

14. Zie Wilken 1926: 417; F. von Benda-Beckmann 1979a: 172 ev.

15. Over instellingen van preventieve rechtszorg, zie Logemann 1924, Holleman 1920, Von Vollenhoven 1931, Ter Haar 1937.

16. Vgl. Logemann 1924: 123, F. von Benda-Beckmann 1979a: 193, K. von Benda-Beckmann 1980.

17. In het beruchte *plakaat panjang* van 1833 had de Gouverneur beloofd, dat de Nederlanders zich niet in *nagari*-interne aangelegenheden zouden mengen; zie Kielstra 1889: 332, Westenek 1918b: 688.

18. Zie Westenek 1918b over deze ontwikkeling.

19. In de literatuur is nogal omstreden welke invloed de maatregelen van het koloniale bestuur op de positie van de *panghulu* en de structuur van de *pusako* houdende groepen had; zie hierover Kahn 1976, 1980a, 1980b, F. en K. von Benda-Beckmann nd.

20. Staatsblad 1874: 94 f. Zie met name Logemann en Ter Haar 1927: 106, Van Vollenhoven 1919: 53.

21. Zie voor een interessant geval dat goed de spanningen tussen het Westsumatraanse bestuur en de koloniale regering laat zien AB 11: 74 ev: F. von Benda-Beckmann 1979a: 259 ev. Vergelijk ook Korn en van Dijk 1946: 26. Over de omvang van het *ulayat* recht zie Logemann en Ter Haar 1927: 5.

22. Zie de in de Pandecten van het Adatrecht verzamelde vroege literatuur over 'het beschikkingsrecht' (1914) – 20 auteurs, en 'het inlandsch bezitrecht' (1916) – 23 auteurs.

23. Over de 19e eeuwse en 20e eeuwse discussies zie enerzijds Van Vollenhoven 1919, Logemann en Ter Haar 1927, Korn en van Dijk 1946 en anderzijds Nolst Trenité 1915, 1920, 's Jacob 1945. Zie ook voor de situatie op Java o.a. Mulherin 1976, Sonius 1980.

24. Vergelijk voetnoot 20.

25. Vergelijk voetnoot 21.

26. Hiertegen Willinck 1909: 769, ev.: later Sarolea 1920.

27. Zie bijvoorbeeld Pandecten vol. III (1916), voetnoten op blz. 224, 362-368.

28. Zie in navolging op van Vollenhoven Joustra 1923. Voor de invloed van ter Haar bijvoorbeeld Supomo 1967: 67; Sudiyat 1978: 173, 175; Surojo Wignjodipuro 1973: 199.

29. Zie over de gevolgen hiervan K. von Benda-Beckmann 1980, 1981.

30. Zie F. von Benda-Beckmann 1979a: 66, 258; K. von Benda-Beckmann n.d.

31. Na 1915 werden het distriktssysteem en de distriktsgerechten opgeheven. Over de ontwikkeling van de rechterlijke organisatie in Nederlands-Indië zie André de la Porte 1933; Damian en Hornick 1972.

32. Guyt spreekt van 'zuiver interne *kaum* geschillen' en van 'onzuivere *kaum* geschillen' 1936: 145).

33. Na de invoering van het belastingstelsel werden de *panghulu suku rodi* en de *Tuangku Laras* afgeschaft. De *mamak* was dé nieuwe manager en manipulator van *pusako* goederen geworden. Schrieke (1955) bericht uitvoerig over dergelijke manipulaties en ook Guyt vermeldt een aantal beslissingen van rechtbanken hierover (1936: 145-155).

34. Zie Guyt 1936: 72, T 126: 75, T 140: 218, T 140: 226; vgl. ook Ter Haar's nawoord in T 140: 225.

35. Zie voor het dorpsniveau de gevallen beschreven in F. von Benda-Beckmann 1979a: 239 ev., 253 ev.; over het rechtbankenrecht 332 ev., K. von Benda-Beckmann n.d.

36. Dat gebeurde in het bekende geval van de nalatenschap van dr. Muchtar, T 131: 82; vgl. ook het door ter Haar uitgebrachte advies over dit punt, T 131: 96; zie verder Guyt 1936: 87 ev. en F. von Benda-Beckmann 1979a: 229 ev.

37. Zie de beslissingen besproken in F. von Benda-Beckmann 1979a: 337-341.

38. Vgl. F. von Benda-Beckmann 1979a: 339, 358 met referenties.

39. Zie K. von Benda-Beckmann 1980, 1981 voor konkrete gegevens.

40. Zie bijv. het geval beschreven in F. von Benda-Beckman 1979a: 239 ev.

41. Vergelijk K. von Benda-Beckmann 1980. Hierover reeds Van Vollenhoven 1933; 725 die toen uitging van een percentage tussen de 80% en 90% en met nadruk wees op de betekenis van het proces- en bewijsrecht.

42. In instabiele huwelijken – $\pm 50\%$ van alle huwelijken eindigen met echtscheiding (vgl. Naim 1974: 272) – dragen in eerste instantie de vrouwen de verantwoording voor hun kinderen.
43. Dit mechanisme is uitvoeriger beschreven in F. von Benda-Beckmann 1979a en b.
44. Vergelijk F. von Benda-Beckmann 1979a, 1979b, 1980; F. en K. von Benda-Beckmann n.d.; K. von Benda-Beckmann 1981; Tanner 1969, 1970, 1971; Cordonnier 1974; Kato 1977; Prindiville 1980.
45. Slechts bij uitzondering duren pandrelaties langer dan een generatie. Maar dergelijke relaties leiden wel vaak tot geschillen die bij de rechtbank worden uitgevochten. De jurisprudentie geeft daardoor een beeld, dat afwijkt van de verpandingspraktijk die over het algemeen zonder conflicten is.
46. Vergelijk ook Evers 1975, die het door vererving van persoonlijk verworven goederen ontstaande complex van erfgoed binnen een lineage als *nieuwe* ontwikkeling beschouwt.
47. Zie ook Van Vollenhoven 1918: 271 en Joustra 1923: 127, in wier interpretaties en voorspellingen van veranderingen de overgang naar de 'vererving in de vaders linie' een grote rol speelde; vergelijk F. von Benda-Beckmann 1979a: 373.

Literatuur

- Adatrechtbundels 1910-1955 bezorgd door de Commissie voor het Adatrecht en uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, 's-Gravenhage: M. Nijhoff.
- Benda-Beckmann, F. von 1979a *Property in Social Continuity: Continuity and Change – the Maintenance of Property Relationships Through Time in Minangkabau, West Sumatra*, Den Haag: M. Nijhoff.
- , 1979b Modernes Recht und Traditionelle Gesellschaften, *Verfassung und Recht in Übersee* 12: 337-351.
- , 1980 *Ayam Gadang Toh Batalūa? Changing Values in Minangkabau Property and Inheritance Law and Their Relation to Structural Change*, paper gepresenteerd op het International Seminar on Minangkabau Culture, Society and Literature, Bukit Tinggi, sept. 1980.
- Benda-Beckmann, K. von 1980 *Traditional Values in a Non-Traditional Context: Adat and State Courts in West Sumatra*, paper gepresenteerd op het Seminar on Minangkabau Culture, Society and Literature, sept. 1980, Bukit Tinggi.
- , 1981 Forum Shopping and Shopping Forums: Dispute Processing in a Minangkabau Village in West Sumatra, *Journal of Legal Pluralism* 19 (in druk).
- , n.d. *Evidence in Minangkabau State Courts*, ongepubliceerd manuscript.
- Benda-Beckmann, F. en K. von 1978 Residence in a Minangkabau Nagari, *Indonesia Circle*, no. 15: 6-17.
- , n.d. *Transformation and Change in Minangkabau Adat*, paper gepresenteerd op het IUAES-Intercongress in Amsterdam, april 1981.
- Cordonnier, J. C. 1974 La société, la terre à Koto Gadang (Indonésie); éléments pour l'étude d'un 'nagari' minangkabau, *Etudes Rurales* 53-56: 237-255.
- Damian, E. en R. N. Hornick 1972 Indonesia's Formal Legal System; an Introduction, *AJCL* 20: 492-530.
- Dobbin, C. 1975 The Exercise of Authority in Minangkabau in the late Eighteenth Century, in: A. Reid and L. Castles (eds.), *Pre-Colonial State Systems in South East*

- Asia*, Monographs of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society 6, Kuala Lumpur.
- , 1977 Economic Change in Minangkabau as a Factor in the Rise of the Padri Movement, 1784-1830, *Indonesia* 23: 1-38.
- Evers, H. D. 1975 Changing Patterns of Minangkabau Urban Landownership, *BKI* 131: 86-110.
- Guyt, H. 1936 *Grondverpanding in Menangkabau*, Leiden.
- Haar, B. Ter 1929 Western Influence on the Law for the Native Population in: B. Schrieke (ed.), *The Effect of Western Influence on Native Civilisations in the Malay Archipelago*, Weltevreden: G. Kolff & Co.
- , 1930 *De rechtspraak van de Landraden naar ongeschreven recht*, rede, Batavia.
- , 1934 Welke eisen stelt toepassing van ongeschreven materieel privaatrecht aan organisatie en procesrecht der Inlandsche rechtbanken?, *T* 140: 35-79.
- , 1937 *Het adatrecht van Nederlandsch-Indië in wetenschap, practijk en onderwijs*, Rede, Batavia.
- , 1939 *Beginnelsen en Stelsel van het Adatrecht*, Groningen-Batavia: Wolters.
- Holleman, F. D. 1920 Adatrecht van de afdeling Toeoengagoeng, *T* 112: 375-402.
- , 1938 Mr. B. ter Haar Bzn. 's rede 'Het adatprivaatrecht van Nederlandsch-Indië in wetenschap, practijk en onderwijs', besproken door Holleman, *T* 147: 428-440.
- Jacob, E. H.'s 1945 *Landsdomein en Adatrecht*, Utrecht: Kemink en Zn.
- Josselin de Jong, P. E. de 1951 *Minangkabau and Negri Sembilan; Socio-Political Structure in Indonesia*, Leiden: IJdo.
- Joustra, M. 1923 *Minangkabau*, tweede uitgave, Leiden: M. Nijhoff.
- Kahn, J. 1976 'Tradition', Matriliney and Change among the Minangkabau of Indonesia, *BKI* 132: 64-95.
- , 1980a Review of F. von Benda-Beckmann, Property in Social Continuity (1979), *Indonesia Circle* 22: 81-88.
- , 1980b *Minangkabau Social Formations; Indonesian Peasants and the World Economy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kato, T. 1977 *Social Change in a Centrifugal Society: The Minangkabau of West Sumatra*, Ph. D. Thesis, Cornell University.
- Kielstra, E. G. 1889 Sumatra's Westkust van 1833-1835, *BKI* 38: 161-249, 313-379, 467-514.
- Korn, V. E. 1932 *Het Adatrecht van Bali*, Den Haag: L. Naeff.
- , 1941 De vrouwelijke mama' in de Minangkabause familie, *BKI* 100: 301-338.
- Korn V. E. en R. van Dijk 1946 *Adatgrondenrecht en domeinfectie. Twee critieken*, Gorinchem.
- Kroesen, T. A. L. 1874 Het grondbezit ter Sumatra's Westkust, *TNI* 4e serie, vol. 3, pp. 1-28.
- Kroon, W. J. 1921 De Rechtstoestand op de Woeste Gronden op Sumatra's Westkust, *Koloniale Studiën*, 5 (1921), dl. II.
- Lev, D. S. 1962 The Supreme Court and Adat Inheritance Law in Indonesia, *AJCL* 11: 205-224.
- , 1964 The Politics of Judicial Development in Indonesia, *Comparative Studies in Society and History* 7: 173-199.
- , 1965 The Lady and Banyan Tree: Civil Law Change in Indonesia, *AJCL* 14: 282-307.
- , 1972 Judicial Institutions and Legal Culture in Indonesia, in: C. Holt (ed.), *Culture and Politics in Indonesia*, Ithaca: Cornell University Press.
- Logemann, J. H. A. 1924 De Betekenis der indonesische getuigen, *AB* 23: 114-133.

- , 1939 Om de taak van den rechter, *T* 148: 27-36.
- Logemann, J. H. A. and B. ter Haar 1927 Het beschikkingsrecht der indonesische rechtsgemeenschappen, *T* 125: 347-464.
- Maretin J. V. 1961 Disappearance of Matriclan Survivals in Minangkabau Family and Marriage Relations, *BKI* 117: 168-195.
- Mulherin, B. J. 1976 *The Development of Dutch Adat Law Study with relation to land tenure: Nineteenth Century Java*, M. A. Thesis, University of Queensland.
- Naim, M. 1974 *Merantau: Minangkabau Voluntary Migration*, Singapore: University of Singapore.
- Nolst Trenité, G. J. 1912 *Domeinnota*, Batavia.
- , 1920 *Inleiding tot de Agrarische Wetgeving*.
- Pandecten 1914-1936 Pandecten van het Adatrecht*, vol. 1-10, Koninklijk Koloniaal Instituut te Amsterdam, Amsterdam: De Bussy.
- Porte, A. G. de la 1933 *Recht en Rechtsbedeling in Nederlandsch-Indië*, 's-Gravenhage.
- Prindville, J. C. J. 1980 *The Image and Role of Minangkabau Women*, paper gepresenteerd op het Seminar on Minangkabau Culture, Society and Literature, sept. 1980, Bukit Tinggi.
- Renner, K. 1929 *Die Rechtsinstitute des Privatrechts und ihre soziale Funktion*, Tübingen.
- Rooij, J. A. F. de 1890 De positie der volkshoofden in een gedeelte der Padangsche Bovenlanden, *IG* 12: 634-681.
- Sarolea, W. H. A. 1920 Minangkabausch Adatrecht; De rechtsbevoegdheid van den familietak, zijn goederen en zijn hoofd, *T* 112: 120-131.
- Scholz, U. 1977 *Minangkabau; Die Agrarstruktur in West-Sumatra und Möglichkeiten ihrer Entwicklung*, Giessener Geographische Schriften, Heft 41, Giessen: Selbstverlag des Geographischen Instituts der Justus Liebig Universität.
- Schrieke, B. 1955 The Causes and Effects of Communism on the West Coast of Sumatra, in: *Indonesian Sociological Studies; Selected Writings of B. Schrieke*, part 1, The Hague: W. van Hoeve.
- Sonius, H. W. J. 1980 *Binnenlands Bestuur en Agrarisch Recht in Nederlands-Indië*, Publikaties over Volksrecht, Instituut voor Volksrecht, Nijmegen.
- Strijbosch, A. K. J. M. 1980 *Juristen en de Studie van Volksrecht in Nederlands-Indië en Anglofoon Afrika*; Publikaties over Volksrecht, Instituut voor Volksrecht, Nijmegen.
- Sudiyat, I. 1978 *Hukum Adat Sketsa Asas*, Yogyakarta: Penerbit 'Liberty'.
- Supomo, R. 1967 *Bab-Bab tentang Hukum Adat*, Penerbitan Universitas.
- Surojo Wignjodipuro 1973 *Pengantar dan Azas-Azas Hukum Adat*, tweede ed. Bandung: Penerbit Alumni.
- Tanner, N. 1969 Disputing and Dispute Settlement in Minangkabau, *Indonesia* 8: 21-67.
- , 1970 Disputing and the Genesis of Legal Principles; Examples from Minangkabau, *SWJA* 26: 375-401.
- , 1971 *Minangkabau Disputes*, unpublished PhD thesis, University of California, Berkeley.
- Taufik Abdullah 1966 Adat and Islam; An Examination of Conflict in Minangkabau, *Indonesia* 2: 1-24.
- , 1972 Modernization in the Minangkabau World, in: C. Holt (ed.), *Culture and Politics in Indonesia*, Ithaca, N. Y.: Cornell University Press.
- Thomas, L. L. 1977 *Kinship Categories in a Minangkabau Village*, unpublished PhD thesis, University of California, Riverside.
- Vergouwen 1933 *Het Rechtsleven der Toba Bataks*, Den Haag.
- Verkerk Pistorius, A. W. P. 1871 *Studien over de Inlandsche Huishouding in de Padang*

- sche Bovenlanden*, Zaltbommel: Joh. Noman en Zoon.
- Vollenhoven, C. van 1909 *Miskenningen van het Adatrecht*, Leiden: E. J. Brill.
- , 1918 *Het Adatrecht van Nederlandsch-Indië*, deel 1, Leiden: E. J. Brill.
- , 1919 *De Indonesiër en zijn Grond*, Leiden: E. J. Brill.
- , 1931 *Het Adatrecht van Nederlandsch-Indië*, deel 2, Leiden: E. J. Brill.
- , 1933 *Het Adatrecht van Nederlandsch-Indië*, deel 3, Leiden: E. J. Brill.
- Westenank, L. G. 1918a *De Minangkabause Nagari*, Mededelingen van het Bureau voor de Bestuurszaken der Buitenbezittingen, bewerkt door het Encyclopaedisch Bureau, aflevering 17, derde uitgave.
- , 1918b *De Inlandsche Bestuurshoofden ter Sumatra's Westkust*, *KT* 2: 673-693, 828-846.
- Wienecke, C. A. 1915 Gegevens over Familierecht en Oelayatgrond (1913), *AB* 6: 115-126.
- Wilken, G. A. 1926 *Opstellen over Adatrecht*, uitgegeven door F. D. E. van Ossenbruggen, Semarang: van Dorp en Co.
- Willinck, G. D. 1909 *Het Rechtsleven bij de Minangkabausche Maleïërs*, Leiden: E. J. Brill.

Afkortingen

- AB Adatrechtbundels
- AJCL The American Journal of Comparative Law
- BKI Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde
- IG Indische Gids
- KT Koloniaal Tijdschrift
- SWJA South Western Journal of Anthropology
- T Indisch Tijdschrift voor het Recht
- TNI Tijdschrift Nederlandsch Indië